

VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ

Szexuális erőszak*

A történelem során, akár háború volt éppen, akár béke, mindig voltak férfiak, akik megerőszakoltak nőket, vagy a szexuális abúzus egyéb formáit alkalmazták. Háborús időkben a férfiak azt folytatják, amit már békeidőben is tettek, csak irracionálisabb és kevésbé szelektív módon teszik, és viselkedésük több „megértésben” és „elnézésben” részeseül (Vickers, 1993, 16.). A nemi erőszak végigkísérte az összes háborút, függetlenül a háború jellegétől: a vallásháborúkban éppúgy jelen volt, mint a forradalmi háborúkban, a polgárháborúkban éppúgy, mint a nemzetek közötti háborúkban, az „igazságos” háborúkban éppúgy, mint az „igazságtalan” háborúkban. (Brownmiller, 1975, 31-32). Sajnos jelen volt a hajdani Jugoszlávia háborúiban is. Mint McGeough megjegyzi (Vickers, 1993, 60.), a katonai források csak ritkán adnak megbízható információt arról, amit eufémisztikusan „egyéb károknak” neveznek. Ezért sem erre, sem más háborúkra nézve nem rendelkezünk a nemi erőszak és a szexuális abúzus egyéb eseteinek megbízható statisztikáival. A háború idején elkövetett nemi erőszak statisztikáinak megbízhatatlanságát fokozza az is, hogy a nők közismert és érthető módon nem szívesen beszélnek arról, amit átéltek. Megbízhatatlanná teszi a statisztikákat továbbá az is, hogy politikai manipulációkra és a harci kedv fokozására használják őket. Mint Brownmiller megjegyzi, a háborúban a nemi erőszakot olyan brutalitásként állítják be, ami kizárólag a konfliktusban résztvevő felek egyikére, ti. az ellenfélre, az ellenséges nemzet hadseregére jellemző; ez arra szolgál, hogy gyűlöletet keltsen és érzelmi ösztönzést adjon a harc folytatásához. Általában egyik fél sem ismeri el, hogy a saját katonái nemi erőszakot követtek volna el, ellenben mindkét fél nagyon készséges, amikor az ellenség által elkövetett nemi erőszak eseteire

* Eredetileg megjelent: Sexual Violence, In: Vesna Nikolić-Ristanović (szerk.) *Women, Violence and War*. Budapest: CEU Press 2000.

kell rámutatni. És ezt a problémát, „amikor a háborúnak vége van, tökéletesen megjósolható módon kezelik majd... A bűnt, amelyről közismert, hogy 'a legkönnyebb vádolni vele, de a legnehezebb bizonyítani', hagyományosan a legkönnyebb cáfolni is. A racionális szakértők nevésegesen könnyűnek találták a nemi erőszakra szóló beszámolók leleplezését és csakugyan nevetve is végezték a dolgukat.” (Brownmiller, 1975, 47.)

Csaknem teljesen azonos helyzet alakult ki a bosznia-hercegovinai háborúban. A megerőszakolt nők valódi szenvedéseit elhomályosították az államilag ellenőrzött média kampányai. A háborús felek mindegyikének az volt a célja, hogy bebizonyítsa a másik (vagy a többi) fél bűnösségét és hogy saját népét bosszúra sarkallva, fokozza a háborús erőfeszítéseket. (Bosznia-Hercegovina: *a fegyveres erők által elkövetett nemi erőszak és szexuális abúzus esetei*, az Amnesty International jelentése, 1993 január, Nemzetközi Titkárság, London, 3.) A következmény: még több nemi erőszak, még több női szenvedés. Sajnos a nemzetközi közösség és a média is világszerte alkalmazta ezt a propagandát. A szerb férfi vált az összes erőszaktevő, a muzulmán nő pedig az összes áldozat jelképévé. Mint arkov rámutatott „mindkettőnél, az elkövető és az áldozat esetében is ugyanazokat az etnicizáló eljárásokat alkalmazták, elhomályosítva ezzel a konkrét esetek sok fontos elemét.” (arkov, 1995, 115.)

[...]

A megerőszakolt nők bemutatása stigmatizálhatja a nőket, s ennek nyilvánvalóan traumatikus hatásai vannak. Hasonló hatása lehetett annak is, ahogy a külföldi újságírók kezelték ezeket a nőket a táborokban: „Van itt valaki, akit megerőszakoltak és beszél angolul?” (Zajović, 1994, 231.) Ugyanez mondható a médiáról, amely valósággal falta a szexuális erőszakra szóló, zokogó nők által elmesélt történeteket; ez újabb erőszak volt a nők ellen, ami újabb szenvedéseket okozott nekik. [...]

Ha mindezt figyelembe vesszük, akkor csak egyetérthetünk McGough véleményével (Vickers, 1993, 60.), aki szerint a civil lakosság szenvedéseivel kapcsolatos részleteket a menekültektől lehet legjobban megtudni. A nők ellen a háború idején elkövetett szexuális erőszakra való tudásunk legjobb forrása az, amit a menekültek mondanak arról, amit átéltek, láttak, és amit másoktól hallottak.

Mint Seifert helyesen megjegyezte, a nemzetközi közösség sokáig nem vett tudomást a boszniai nemi erőszak eseteiről, jóllehet egy New

York-i napilap, a *Newsday*, már 1992 augusztusában riportot közölt a boszniai táborokban történt esetekről. „Mert a nemi erőszak okait és kontextusát csak akkor lehet feltárni, és csak akkor lehet fontolóra venni, hogy milyen stratégia lenne alkalmas a leküzdésére, ha már politikai eseményként észlelik, azaz ha nyilvánosságra hozzák és elemzik.” (Seifert, 1994, 68.) A „számháború” 1992 végén kezdődött és 1993-ban is folytatódott. A bosnyák kormány 50-60.000 nemi erőszak áldozatátul eset muzulmán nőről beszélt, és azt állította, hogy 13 000 esetről rendelkezik információval. A másik oldalon, a Jugoszláv Szövetségi Köztársaságban a háborús bűnök kivizsgálására létrehozott bizottság egy statisztikát lobogtatott, amely szerint a muzulmánok 800 fogva tartott szerb nőt erőszakoltak meg. Az Európai Közösség egy későbbi (1993. január 8-i) jelentése már 20.000 megerőszakolt muzulmán nőről vélt tudni, bár felhívta a figyelmet a „lehetséges túlzásokra” is. Jeri Laber, a Helsinki Megfigyelő Bizottság elnöke szerint a jelentés nem tárta fel az adatgyűjtés módjait. Egy ENSZ szakértőkből álló csoportnak, amelyet Tadeusz Mazowiecki, az ENSZ speciális emberjogi megbízottja vezetett, és amely tizenegy napot töltött Zágrábban, Szarajevóban, Zsenyicán és Belgrádban (1993. január 12. és 23. között), hogy adatokat gyűjtsön a nemi erőszak eseteiről, 119 esetről sikerült bizonyítékot szereznie. Jelentése végén Mazowiecki hangsúlyozta, hogy nem lehet megbízható becslést adni arról, összesen hány nő esett áldozatul. Az Amnesty International 1993. január 23-i jelentése ugyancsak nem tudott a nemi erőszak eseteinek teljes számáról becslést adni, de abban biztos volt, hogy széles körűen elterjedt jelenségről van szó.¹

1994 márciusában az ENSZ különleges Szakértői Bizottsága jogász-nőkből, valamint lelki egészséggel foglalkozó férfi és női szakértőkből álló teameket küldött Horvátországba, Szlovéniába és Ausztriába, hogy interjúkat készítsenek az áldozatokkal és a tanúkkal. Összesen 223 emberrel készült interjú. A zárójelentésben azonban megjegyzik, hogy az időbeli korlátok miatt a teamek nem tudtak minden jelentkezővel találkozni.² A bizottság egy katonákból álló munkacsoportot is küldött Szarajevóba, amely 1993 júniusában és júliusában előtanulmányt végzett a nemi erőszakról, de a kutatás „viszonylag általános” szinten maradt, és nem volt célja egyedi esetek feltárása. Sajnos, a Bizottságnak elégtelen idő állt rendelkezésére, hogy az adatokat értékelje, ami abból látható, hogy mindössze egy hónappal

az interjúzás befejezése után már le is adta a Zárójelentését. A nyilvánvaló sietség, amivel a Bizottság igyekezett adatokat produkálni annak bizonyosságul, hogy a nemi erőszak a tipikusan szerb stratégia része, fényt vet a megerőszakolt nők, különösen a megerőszakolt muzulmán nők statisztikájának politikai manipulálására. Érdekes azonban, hogy e körülmények ellenére, amelyeknek megbízhatatlan következtetésekhez kellett volna vezetniük, a Zárójelentés megállapította, hogy az interjúzással kapott eredmények egybeesnek a korábbi következtetésekkel. Ugyanakkor elismerték, hogy nehéz a megerőszakolt nők reális számát megállapítani.³

A média és a politikusok a világ minden részén kételyek nélkül elfogadták a bosnyák kormány által adott adatokat. Ugyanakkor tökéletesen figyelmen kívül hagyták azt aényt, hogy szerb nőket is megerőszakoltak. A háború idején elkövetett nemi erőszak ilyen bemutatása növelte a gyűlöletet és az ellenséges érzést a muzulmánokban és a horvátokban, és arra ösztönözte őket, hogy bosszúból szerb nőkön kövessenek el erőszakot. Amikor a politikai és katonai célokat elérték, a szakértők végül elismerték, hogy nagyon nehéz az áldozatok valódi számát megítélni. 1993 végétől kezdve sem a volt Jugoszlávia tömegközlési eszközeiben, sem a külföldi médiában hadijelentések már nem szerepeltek az első helyeken. Ahogy a *Guardian* újságírója, Linda Grant írta: „az afölötti vita, hogy hány nőt erőszakoltak meg, és miért történt mindez, háttérbe szorított egy másik kérdést: azt, hogy mi történt a nőekkel azóta, hogy véget értek a szörnyűségek?”

A háború idején elkövetett nemi erőszak ellenőrizetlen számainak anyag használata az ideiglenesen elérhető propagandahatások szempontjából „hatékony”, de általában kontraproduktívnek bizonyul akkor, amikor a közönségnek az adott problémához való viszonyát is számításba kell venni. A túlzások és az ellenőrizetlen számok hamarosan még a nagy számú megbízható beszámoló iránt is kétségeket és hitetlenséget ébresztenek. Ha a bejelentett nemierőszak-eseteket nézzük, logikailag nyilvánvaló az ellentmondás a háború előtti Jugoszlávia rendkívül alacsony esetszámai és a háború alatti (számos jelentés által is megerősítetten) rendkívül magas előfordulási ráta között. A bejelentési arányokban mutatkozó jelentős különbség nem annak a következménye, hogy megváltozott volna a nők attitűdje a nemi erőszak bejelentését illetően, hanem annak, hogy a közvetlen katonai és politikai célok mindennél fontosabb volta ideiglenes háborús stratégiaként megengedte a női szenvedés adatainak manipulálását.

Az a fekete-fehér kép, amit a média kreált a volt Jugoszláviában zajlott háborúról, azt eredményezte, hogy részrehajló módon kezelték a szexuális abúzus kérdését is, amint azt jól illusztrálja Stiglmayer:

A nemi erőszak muzulmán és horvát áldozatainak szenvedését látva gyakran elfelejtjük, hogy Bosznia-Hercegovinában szerb nőket is megerőszakolnak. Persze, ők nem olyan gyakran esnek erőszak áldozatául, mint a muzulmán nők. Ennek először is az az oka, hogy a szerb hadsereg a győztes hadsereg, és jobban meg tudja védeni a civil polgárait. A másik ok az, hogy a muzulmánok és a horvátok csak ritkán hajtottak végre „etnikai tisztogató akciókat” az ellenőrzésük alatt álló területeken, (ahol még mindig élnek szerbek) – bár a szerbekkel szembeni ellenségesség állandóan növekszik, és ennek ismétlődő jelei is vannak... De az igazi oka annak, hogy a szerb nők ritkán szerepelnek a boszniai nemi erőszak áldozatai között, inkább az, hogy ők *az agresszorok feleségei, nővérei és leányai*. Nemigen akad újságíró, aki törődne velük és ellenőrizné, hogy mi történt velük, és így propaganda anyagot kínálna a szerb oldalnak – azaz a orosz, a „háborúért felelős” oldalnak. (Stiglmayer, 1994, 138. o.)

Stiglmayer ezzel ragyogóan jellemezte az újságírók szerepét abban, hogy milyen kép alakult ki a volt Jugoszlávia területén történt háborús nemi erőszakra – és ezt képet a szakértők többsége (beleértve a feministákat is) kritikátlanul elfogadta. Ebbe a képbe elkerülhetetlenül beépült a férfi diskurzus, amely a nőket tárgynak tekinti, a férfi-tulajdon részének és nem egyéneknek. Azzal, hogy figyelmüket a nemi erőszak muzulmán (és részben horvát) áldozataira fordították, a feminista szerzők többsége akarva-akaratlanul hozzájárult ahhoz a férfias politikai és katonai játékhoz, amelyben a nőket megosztják, aszerint hogy a „jó fiúkhöz” vagy a „rossz fiúkhöz” tartoznak.⁴

Mivel nem akartak a megerőszakolt szerb áldozatokkal beszélni, sem pedig a szerb antinacionalista feministák és kutatók adatait használni, és mivel kizárólag a horvát nacionalista forrásokra és kapcsolatokra támaszkodtak (beleértve a nacionalista feminista csoportokat is, mint amilyen a Karetá, Stiglmayer fő forrása), így nem is érthették meg a háború idején elkövetett nemi erőszak természetét, ti. mint elsődlegesen a nők ellen irányuló aktsét. Az övékéhez hasonló álláspont kiigazítása jelentős erőfeszítéseket követelt, amikor a Hágai Bíróságot létrehozták, és a háborús bűnösök elleni perek napirendre kerültek.

Egy olyan korszakban, amikor a nemi erőszak statisztikáit a legbrutálisabban manipulálták (1992 vége, 1993 eleje) nagyon kockázatos volt a kérdést realisztikus és ellenőrzött adatok révén, függetlenül az áldozatok etnikai hovatartozásától megközelíteni. Alacsonyabb, azaz reálisabb számokat használni a nemi erőszak muzulmán áldozatairól szólva azt jelentette, hogy az ember tagadja a szerb oldal bűnösségét. Hasonlóképpen, ha az ember alacsonyabb, azaz reálisabb számokat használt a szerb áldozatokkal kapcsolatban, akkor gyakran efféle ironikus megjegyzéseket kapott a másik oldaltól: „Ó, tényleg csak ennyien?” vagy „Ez semmi a megerőszakolt muzulmán nők ezreihez képest.” Az embernek cinikusan azt a következtetést kellett levonnia, hogy egyeseket elszomorít az, hogy a nem megerőszakolt nők száma nem volt nagyobb, mert az jobban megfelelt volna eszméiknek és tetteiknek. Vagy, mint Chinkin megjegyzi: „fontos kérdés, hogy a nőket hogyan ábrázolja a kormány és a média egy olyan nemzeti válsághelyzetben, amilyen a háború. A nőkről alkotott képet mindkettő tipikusan arra használja, hogy igazolja a fegyveres erőszak alkalmazását, és hogy a férfiakat a fegyveres erőkhöz való csatlakozásra ösztökélje. A nők védelme érzelmi eszköz a hazai közvélemény cselekvésre mozgósításában.” (Chinkin, 1993, 208. o.) Vagy, ahogy Brownmiller helyesen megjegyzi, amikor az első világháborús nemi erőszak-propagandáról beszél: „mint propaganda, a nemi erőszak figyelemre méltóan hatékony volt, hatékonyabb, mint az eredeti német terror. Segített megteremteni vele azt az érzelmi alapozást, ami végül is beléptetett minket a háborúba.” (Brownmiller, 1975, 44. o.)

Általános megjegyzések a háború idején elkövetett nemi erőszakról

A nemi erőszakot mindig úgy tekintették, mint „a háborúnak nevezett nagyon szükséges játék sajnálatos és elkerülhetetlen melléktermékét. A nők e szerint az okoskodás szerint egyszerűen sajnálatra méltó áldozatok, – véletlen, elkerülhetetlen háborús veszteségek... A nemi erőszak több mint a háború szimptomája vagy erőszakos túlzásainak bizonyosága. A háború idején elkövetett nemi erőszak családiasan ismerős túlkapás családiasan ismerős mentegetőzéssel.” (Brownmiller, 1975, 32. o.) A nemi erőszak, háborúban éppúgy mint békeidőben, sokkal inkább a nemek közötti hatalmas egyenlőtlenség következménye, mint valódi szexuális vágyé. A nemi erő-

szak esetében a tisztán szexuális tartalomnak csak marginális jelentősége van – a nemi erőszakot olyan célok érdekében követik el, amelyeknek semmi közük a szexualitáshoz. Így látja a nemi erőszak jelentését mind a három résztvevő fél: az erőszaktevő férfi, az áldozatnő, és az erőszaktevő férfi háborús ellensége is. Hogy melyik oldalról kerül ki az erőszaktevő és melyikről az áldozat, azt az adott időben az adott területen fennálló erőviszonyok határozzák meg.

Ahogy az egy patriarchális társadalomban megszokott, háború idején a nőket a férfiak tulajdonának tekintik: pusztán csatolt részei a területnek és az egyéb férfitulajdonnak. „A szüzesség és a monogámia volt a történelmi ára annak, hogy a férfiak megvédelmezik a nőket. A nő teste ellen elkövetett bűn így a férfi tulajdona elleni bűnné vált.” (Brownmiller, 1975, 40. o.)

A férfi-nő viszonyon belül a nemi erőszak annak felel meg, ahogy a hódító csapatok viselkednek az elfoglalt területeken. (Chinkin, 1993, 206. o.) A szexuális hódítás a férfiasság elfogadott értékmérőjévé vált, ez a módja annak, hogy a nők fölötti uralmát és felsőbbrendűségét demonstrálja. „Ha a szexualitás nem kötődne össze a hatalommal és az agresszióval, a nemi erőszak nem lenne lehetséges. Amikor a férfiaságnak ezek az attribútumai különös hangsúlyt kapnak, mint például háború idején, a nemi erőszak járványos méreteket ölt.” (Jackson, 1978, 31. o.) A háború elsősorban férfias jellegeből adódóan a szakadék a hatalommal bíró férfi és a hatalommal nem rendelkező nő között még a szokásosnál is szélesebbé válik. A háború idején elkövetett nemi erőszak nem egyszerű véletlen baleset, ami abból adódik, hogy egy nő rossz helyen volt a rossz időben. (Chinkin, 1993, 205. o.)

[...]

Nők megerőszakolása katonai hódítás idején és a megszállt területeken

Ellenséges területek katonai meghódítása során férfiak házakba törnek be, férfiakat ölnek meg, nőket erőszakolnak meg és ölnek meg, fosztogatnak, elpusztítják a tulajdont és felgyújtják a házakat. Néha a férfiakat arra kényszerítik, hogy tehetetlenül végignézzék asszonyaik megerőszakolását, megkínzását és meggyilkolását. Néha először a férfiakat ölik meg, kínozzák meg vagy tartóztatják le; és csak ezután, miután lehetséges védelmezőiktől megfosztották őket, erőszakolják meg, kínozzák meg és gyilkolják meg a nőket.

Férfiak néha azzal bizonyítják a hatalmukat, hogy egyedül élő idős nőket erőszakolnak meg, akiknek kiszolgáltatottságát még súlyosbítja nehézkes mozgásuk és az, hogy nincs védelmezőjük. Sanija, egy 73 éves muzulmán asszony elmesélte, hogy Foča városában egy 90 éves egyedül élő muzulmán asszonyt megerőszakoltak és megölték a szerbek. Ned ada egy hasonló esetről számolt be, amely Brčkóban történt: egy 78 éves muzulmán asszonyt, aki egyedül élt a házában, a szerbek megkínóztak és a jelek szerint meg is erőszakoltak.

A nénikém egyedül maradt a házban, mert nem akarta elhagyni Brčkot. A gyerekei elmenekültek. A nővére a szomszédban élt (közös udvaruk volt). A néni öreg, beteg és írástudatlan. A város meghódítása és a muzulmánok elűldözése után is a házukban maradtak. Egy nap három szerb katona tért be az udvarra, ahol észrevették a két öregasszonyt. Mivel épp abban a percben komoly harc kezdődött, a katonák azt mondták az öregebbiknek: „Mama, miért nem megy be a házba?” A másik néni, azt gondolván, hogy a katonák jóakaratóiak, azt tanácsolta neki, hogy fogadjon szót. [Az idősebb asszony] nem ellenőrizte, hogy mi történik, mert inkább besietett a házába. Később aznap este aztán átment megnézni a nővérét. Az asztalon találta, a hasán feküdt, szétterpesztett lábakkal; a ruhája és az alsóneműje le volt tépve és a háta tele volt ütésnyomokkal. Olyan állapotban volt, hogy magától nem tudott lábra állni.

A hódítás során a katonák nem csak lakóházakba törnek be és nem csak az ott talált nőket erőszakolják meg, hanem olyan házakba is, amelyek jellemből adódóan sok nőnek adnak otthont és térben vagy társadalmilag izoláltak. Ott aztán kényük-kedvük szerint erőszakolják meg a nőket. Dobrila elmesélt egy ilyen esetet:

Beszéltem a ljubuskoi nevelőintézeti lányokkal. Kimenekíttem őket, és ők elmesélték nekem, hogy mit éltek át. A horvát hadsereg elfoglalta a házat. Tizenhat lányt találtak ott, 16-18 éveseket, a többségük szerb volt. Volt néhány magyar és szlovák lány is. Megerőszakolták és megkínózták őket. Nem mosdhattak. Nem kaptak rendszeresen enni és nem tanulhattak. Még a javítóintézeti tiszték is gonoszul bántak velük és „szerb kurváknak” nevezték őket. Ez az egész dolog több hónapig tartott. A Vöröskereszt segítségével menekítettük ki őket nagy nehezen.

A megszállt területeken és az ostromlott régiókban a nőket gyakran megerőszakolták, megkínózták és megölték a házak és lakások átkutatása során. A katonák gyakran azzal az ürüggyel kutatták át a házakat, hogy fegyvereket keresnek. Néha a saját házaikban erőszakolták meg és kínozták meg a nőket, gyakoribb volt azonban, hogy elrabolták és táborokba, börtönökbe, bordélyokba vagy más helyekre vitték őket. Ez történt Bojanával, egy szarajevói lánnyal is. A háború kezdete óta, amikor Dobrinja kerület muzulmán ellenőrzés alá került, a katonák szinte naponta törtek be a lakásokba azzal az ürüggyel, hogy fegyvert keresnek. Ez bevett gyakorlat volt a környéken. A katonák mindent kinyitottak és végigtúrtak. Egy este a *Zelene Beretke*⁵ három tagja jött és kopogtak az ajtón, úgyhogy be kellett engednie őket. Miután végigkutatatták a lakást, magukkal vitték egy pincébe, ami az élelem- és lőszerraktárunk volt. „A pince,” emlékezett Bojana, „hideg volt, sötét, piszkos, bűdös, poros és émelyítő.” Itt megerőszakolták. Éjjel felé elengedték és egyedül hazamehetett. Másnap újra jöttek, és minden kezdődött előlről. Hét napig tartott ez a szörnyűség.

A katonák általában valami kitalált dologra hivatkozva törnek be a lakásokba, mint amilyen az áldozat korábbi viselkedése, vagy valamelyik barátjának vagy rokonának a viselkedése. Milena például elmondta, hogy muzulmán katonák betörték a lakásába és kikérdezték őt és barátnőjét a muzulmán barátaiknál tett látogatásaikról, valamint fivéreik és sógoraik tevékenységéről. Aztán „csetnik kurvának” nevezve sértegetni kezdték őket majd megerőszakolták a barátnőjét. Végül bezárták őket, és elmentek azzal a fenyegetéssel, hogy másnap majd Milenát is megerőszakolják.

A nemi erőszakot olykor megelőzi a nők elrablása a menhelyekről, az erdőből vagy az utcáról. Anđa említ egy ilyen esetet: „Engem és két másik lányt, akik szintén szerbek, foglyul ejtett egy tíztagú muzulmán csoport az erdőben, nem messze az otthonomtól. Nem ismertem fel egyiküket sem, mert nem az én városomból valók voltak. Beraktak minket egy teherautóba, és elhajtottak velünk. Mivel az erdőn mentek keresztül, nem tudom, hogy merre menünk. Valami házba vittek minket és koszos, nedves pincékbe zártak. Egy éjszákát aludtunk ott. Másnap átvittek minket egy börtönbe. Ott történt meg először, hogy megvert és megerőszakolt bennünket három katona.”

Előfordul, hogy polgárokat, férfiakat és nőket egyaránt, arra kényszerítettek, hogy a háború ellenére folytassák a munkájukat. Ott tartották őket addig, amíg táborokba nem szállították őket.

A čapljinai rádió minden orvost a kórházba rendelt. Az én unokatestvérem mindig lelkiismeretes volt, úgyhogy elment Tasovčićből és bement a čapljinai kórházba. Sokan nem mentek be és így megmenekültek. Tizenöt-húsz napot dolgozott és nem tudott visszatérni Tasovčićbe, mert minden híd le volt zárva. A kórház biztonsági emberei nem engedtek el senkit, mert szükségük volt az orvosokra. Minden orvos a kórházban aludt. Később a szerb nemzetiségű orvosokat átvitték a dretelji táborba. Az unokatestvérem öt hónapot volt ott. Folyton megerőszakolták, az egész idő alatt, a legbrutálisabb módokon.

Elvittek nőket azzal az ürüggyel is, hogy legyenek jelen tanúként, amikor a szomszédaiak vagy más emberek lakását átkutatják. Néha letartóztatták őket azzal a feltételezéssel, hogy valamelyik politikai párt tagjai vagy valami más politikai tevékenységet végeznek. Néha egyszerűen azért vitték el őket, mert nyilvánosan kimutatták az ellenséggel kapcsolatos érzéseiket. Lepa elmondott egy esetet, amikor rendkívül brutálisan bántak egy 30 éves szarajevói szerb nővel, aki nyilvánosan bírálta a muzulmán hatóságokat. „A báránóm elmesélte, hogy egy csapat muzulmán katona, egy magánhadsereg öt vagy hat embere, betört egy olyan lány lakásába, aki az Adóhivatalnál dolgozott. Megkínózták, megverték, mindannyian megerőszakolták, és végül feldugtak egy üveget a vaginájába. Olyan súlyosan megsérült, hogy hamarosan meg is halt. A lány nagyon csinos volt, és tudták róla Szarajevóban, hogy nyíltan kritizálja a muzulmán hatóságokat.”

Nem csak a politikai tevékenység és a politikai eszmék, de még az apolitikus viselkedés vagy a hatóságokkal való alkalmi szembeszegülés is kiválthat dühöt és rettenetes brutalitást. Gordana beszélt egy 38 éves nőről, akit nagyon csinosnak és kicsit gyengeelméjűnek írt le. A nő egy követ dobott egy autóra, amiben horvátok voltak, a HOS⁶ tagjai, és betört a szélvédőt. Senki sem tudta, hogy szándékosan csinálta-e. „A balesetben egy horvát megsérült. Az incidens után a nőt elvitték a ljubuškoi börtönbe. Ott tömegesen megerőszakolták. Azt hallottam, hogy kutyákat is használtak. Végül megölték. Az unokatestvérem révén tudok erről, aki a börtönben volt, és látta, ahogy kínozzák.”

Igen gyakran a férjek, fiak vagy apák politikai vagy katonai tevékenysége volt a letartóztatások oka. De olykor a pusztán tény is, hogy a nő az ellenséges nemzethez tartozott, elég volt.

Beszédes példa Olgáé, egy 34 éves mosztári szerb nőé. Amikor a HVO⁷ emberi letartóztatták, azt mondták neki, hogy letartóztatásának oka

az a tény, hogy a „Čačakot” (egy szerb néptáncot) járta az esküvőjén. Jasminka is beszámolt muzulmán lányokról, akiket elraboltak, fogva tartották őket egy táborban és megerőszakolták őket.

1992 októberében a szarajevói nőgyógyászati klinikán voltam, éppen szülés előtt. A kórházat a bombázás miatt kiürítették, és tíz napot a Klinikai központban voltam. Ott láttam két 14 éves lányt, akiket Grbavicában szerbek megerőszakoltak. Terhesek voltak, már az ötödik vagy hatodik hónapban. Mivel még fejletlenek voltak a szüléshez, az orvosok úgy döntöttek, hogy vállalják a kockázatot és elveszik a gyerekeket. Abban az időben néha még a Klinikai központot is bombázták. Mindnyájan a földszinten aludtunk (babák, anyák, várandósok, abortuszra váró nők), úgyhogy én a lányokkal szomszédos szobában voltam. Egészen rendkívüli idegállapotban voltak: egyáltalán nem beszéltek, állandóan sírtak, sikítózva ébredtek. A szüleik állandóan velük voltak; kétségbe voltak esve. A klinika igazgatója elhatározta, hogy segít nekik. A terhességet sikerült megszüntetni, szerencsére következmények nélkül. Mindnyájan nagyon aggódtunk értük. A kórházban etnikai szempontból vegyesen voltak emberek. Ahogy a lányok anyja elmesélte, egy éjszaka elvitték őket a házukból, először egy teremgarázsba, aztán elszállították őket egy táborba.

[...]

Úgy tűnik azonban, hogy nem csak az adott régióban lakó emberek mentalitásán múlik az, hogy egy nőt megerőszakolnak-e vagy sem. Azon is múlik, hogy mennyire fontos a nő vagy valamelyik férfi hozzátartozója az ellenséges oldal számára. Ivana beszélt erről:

A háború első nyarán Szarajevóban (Dobrinjában) két börtönt hoztak létre: az egyikben lányokat erőszakoltak meg, a másikban férfiakat kínoztak. Az egyik barátnőm másfél évet töltött az egyik ilyen börtönben. A fogoly nőekkel szemben tanúsított magatartás esetről esetre változott. A barátnőmet nem zaklatták, mert az apja, aki orvos, abban a kórházban dolgozott, ahol a muzulmánokat kezelték. Általában az volt, hogy a katonák az éjszaka kellős közepén betörték a lakásokba azzal, hogy keresnek valakit, és akkor volt olyan nő, akit elvittek és volt, akit nem. Általában nem zaklatták azokat a nőket, akiknek volt valakijük, aki fontos volt a muzulmán oldal számára.

Néha azonban a férj nem tudta megvédeni a feleségét a nemi erőszaktól. Ez vagy azért volt, mert nem volt esélye a fegyveres túlérővel szemben, vagy

pedig azért, mert nem tudta meggyőzni a feleségét, hogy ne menjen el dolgozni vagy valami másért, hanem maradjon otthon. Lévé, hogy a férjtől hagyományosan elvárják, hogy megvédje a feleségét, amikor nem tud megfelelni ennek a kötelességének, őt is hibáztatják, különösen a feleség férfirokonai. Másfelől viszont néha a férj képtelen elfogadni a tényt, hogy továbbra is együtt éljen egy olyan nővel, akit megerőszakoltak. Ez akkor is megtörténhet, ha ő maga is felelősnek érzi magát, sőt akkor is, ha nyíltan beszélt neki arról, hogy aggódik miatta. Gordana beszámolója a dretelji táborban megerőszakolt doktornő férfirokonainak reakciójáról nagyon sokat mond erről. „Amíg a nőt fogva tartották, konfliktus robbant ki a bátyjai és a férje között, mivel a bátyjai a férjet hibáztatták, amiért elengedte munkába, holott tudta, hogy mi történhet. Egy ideig nem engedték, hogy láthassa a gyerekeit... A férj, akit patriarchális szellemben neveltek, azt mondta a bátyámnak, hogy nagyon nehéz elfogadnia azt a tényt, hogy a feleségét megerőszakolták, bár tudja, hogy az asszonyt nem lehet hibáztatni.”

A megszállt területeken a nőket néha a férfiakkal együtt tartóztatják le és viszik táborokba. Több nő beszélt nekünk tömeges deportációkról, olyan esetekről is, amikor egész falvakat kiürítettek és táborokba vitték az embereket. Általában a férfiakat elválasztották a nőktől és speciális börtönökbe vitték őket, de volt eset arra is, hogy együtt maradhattak. A bebörtönözött férfiakat megkínózták, a nőket fizikailag és szexuálisan bántalmazták a börtönökben és a bordélyokban. Bár elvétve van bizonyíték a férfiak esetében is szexuális abúzusra (a szakértői csoport zárójelentésében idéz is ilyen bizonyítékokat), ez ritkábban fordult elő, mint a nők esetében.

Olivera tanúságtétele szerint néhány szarajevói nőt még akkor is megerőszakoltak, amikor a katonai hatóságok által rájuk rótt feladataiknak tettek eleget. Míg a férfiakat a harcokban való részvételre kötelezték, a 18 és 55 év közötti nőket (kivéve a 8 évesnél kisebb gyereket nevelőket) különböző munkákra osztották be. Néhányukat, különösen a fiatalabbak közül, lakástakarításra rendelték, és ilyen alkalmakkor gyakran megerőszakolták őket.

Szexuális abúzus a táborokban, a börtönökben és a bordélyokban

A táborokban, a börtönökben és a bordélyokban a nőket rendszeresen megerőszakolták. Bár az emberi szenvedést mérni nehéz és hálátlan feladat, összefoglalóan annyit el lehet mondani, hogy ezekben az erőszaktételekben

több volt a brutalitás és a megalázás, mint a békeidőbeli átlagos erőszaktevékenységben. Számos, a nemi erőszakkal foglalkozó kutatás kimutatta, hogy a nemi erőszak brutalitása az erőszaktevők számával növekszik (Nikolić-Ristanović, 1989). Míg a békeidőben elkövetett erőszaktevékenységek esetében általában egy erőszaktevő és egy áldozat van, a háború idején az erőszaktevők sokkal többen vannak, és az áldozatokat többször is megerőszakolják, egymást követően, vagy rövid szünetekkel. Rettenetesek az ily módon kiállt szenvedések, és ehhez járulnak még a testi és lelki bántalmazás egyéb formái. Voltak nők, akiket kegyetlenül megverték, kést szorítottak a torkukhoz, és így tovább. Ezen kívül gyakran kényszerítették őket arra, hogy végignézzék más foglyok kínzását és megölését.

Anđa, egy szerb lány, akit két barátjánál együtt elraboltak és egy muzulmán börtönbe vittek, elmondta, mit élt át:

Inzultáltak minket, sértegettek. Ezt nem tudom elmondani önnek; ezt át kell élni, hogy az ember megértse. Három férfi megerőszakolt minket. Kést szorítottak a torkunkhoz, le akartak mészárolni bennünket. Ez történt minden nap. Amikor verték a foglyokat és levágták a testrészeiket, minket odavittek, hogy lássuk... Minden egyes nap ugyanaz történt mindegyikünkkel: megkötözték minket és többen megerőszakoltak. Mindenfelé csináltak velünk. Ez természetellenes, megalázó szexuális erőszak volt... Amikor visszatértem a falumba, egy hónap kellett, hogy testileg felépüljek. Azon kívül, hogy megerőszakoltak és megkínzottak, naponta csak kétszer adtak enni: egy darab kenyeret vagy kifőtt makarónit. A folyosón volt víz, kicsit meg tudtunk mosakodni, de nem rendszeresen, mert állandóan járkáltak ott a férfiak. „Zuhanyozásban” csak akkor volt részünk, amikor a kínzások közben elájultunk. Akkor leöntöttek vízzel bennünket.

Desa azt mondta el, amit a menyétől hallott: „A szomszédom Dobrinjában (Szarajevóban) volt táborban. Ott a nőket megerőszakolták. Őhöz nem nyúltak, de a fiatalabbakat megerőszakolták. Testileg kínozták őket. Szándékosan éhezettették őket. Időnként kaptak egy darab kenyeret és egy kis vizet. Inzultálták őket, sértegették őket és a férjük holléte felől faggatóztak.”

[...]

Némelyik nőnek az anyja vagy a saját furfangjának köszönhetően sikerült a táborokban megmenekülnie a nemi erőszaktól. Nedeljka például látott egy lányt, akit az anyja a saját testével sikeresen el tudott rejteni, amikor keresték a börtönőrök. Nedeljkának úgy sikerült megúsznia a nemi erősza-

kot, hogy öregasszonynak álcázta magát: régi ruhákba öltözött, vastag harisnyát húzott és felkötötte az anyja fejkendőjét. Ezek arra példák, amit Smith-Haredah „a gyengék fortélyának” nevezett; hasonló fortélyok egész sorát említi, ezeket a második világháború végén alkalmazták a német nők, hogy ne erőszakolják meg őket az oroszok.

Anyák kisfiúinak öltöztették fiatalkorú lányaikat: hajukat levágták és nadrágba bújtatták őket... Azok a nők, akiknek el kellett menniük hazulról élelemért, bekoszolták az arcukat, összekócolták a hajukat, szemüveget tettek fel, kendővel kötötték be a fejüket, ragtapaszokkal csúfították el magukat és régi szürke és fekete rongyokba öltöztek... Néha az első pillanatban tanúsított bátorságnak és lélekjelenlétnek volt nagy szerepe. Egy nő például úgy menekült meg, amikor hat orosz betört a lakásába, hogy elővett a szekrényből egy kis villanyvasutat és elkezdett játszani velük... (Sandher, Johr, 1992, 43. o.)

Lepa, egy szarajevói szerb nő a bordélyokban tartott szerb nők kínzásáról beszélt nekünk:

1992 júliusától kezdtek az Alija hadsereg⁸ tagjai bordélyokat nyitni a szarajevói kávéházakban. A bordélyokat a környező falvakból töltötték fel fiatal szerb asszonyokkal és lányokkal. Amikor az Alija-fiúk elfoglaltak egy falut, elvitték a férfiakat és a nőket: a férfiakat börtönbe, a lányokat bordélyokba. A barátom beszélt nekem egy ilyen bordélyról, amely Szarajevó központjában volt, és kizárólag fiatalkorúakkal volt feltöltve. A bordélyt egy muzulmán „vitte”, egy bűnöző, volt elítélt, aki ugyanakkor a börtön igazgatója is volt. Egy este, amikor ott mentem el, hallottam az asszonyokat jajgatni.

Különösen kegyetlen szexuális tortúráknak és bántalmazásnak lehettek kitéve a pszichikailag sérült nők, amint ez Marina szavaiból kiderül:

Egy húsz éves tuzlai szerb lányt, akiről tudni lehetett, hogy zavarodott, minden nap elvitték a muzulmán katonák és a kórház elé hozták vissza. A szomszédai azt mondták, hogy a katonák egész éjjel erőszakolták a bordélyban. Egyszer láttam őket, amint kilökik a lányt az autóból, és otthagyják a kórház előtt. Akkor valaki hívta a rendőrséget. A rendőrség kijött és több muzulmán a rendőrségtől ott az utcán elkezdte verni, tele volt ütésnyomokkal. Végigvonszolták az utcán, kényszerítették, hogy járjon. Azt hallottam, hogy azután elvitték valami helyre a Jala folyó mentén, és ott tovább verték, úgyhogy talán bele is halt.

Interetnikus nemi erőszak a háborútól közvetlenül nem érintett régiókban

Az olyan etnikailag vegyes régiókban, ahol az egyik csoport többségben volt, a nőket egyszerűen azért erőszakolták meg, mert az etnikai kisebbséghez tartoztak. Az interetnikus megtorlás és a számlák rendezésének áldozataivá váltak. A nemi erőszakot rendszerint megelőzte az áldozat elrablása; vagy a szomszédok rabolták el, vagy olyan férfiak, akiket már évek óta ismert.

Milica, egy 21 éves szerb lány egy túlnyomórészt szerbek lakta faluból, elmondja, hogy rabolta el és erőszakolta meg egy horvát szomszédja:

A házam az utca elején van, és a fiatalok általában az utca végén szoktak gyülekezni. Ahogy mentünk a gyülekezőhelyre, általában beszóltunk egymásnak, megvártuk, amíg a barátaink kijönnek és így együtt mentünk tovább. Már évek óta ismertem őt. 22 éves volt, horvát és többször volt a fronton, de ennek a ténynek nem tulajdonítottam különösebb jelentőséget. Azon az éjjelen a házánál talákoztunk. Kihívtam, kijött. Együtt mentünk tovább, beszélgetve. De ahogy az utca sötét részéhez értünk, hirtelen a számra tette a kezét. Aztán két férfit szólított, akik megragadtak és bevonszoltak egy autóba. Bekötötték a szememet egy szalaggal, a számba valami rongyot tömtek és elkezdték ütni a fejemet, úgy hogy nem emlékszem, mi történt azután. Amikor felébredtem, rájöttem, hogy egy mezőn vagyok, nem messze a falumtól. Rettenetesen néztem ki, testem minden porcikája fáj. Hányingerem volt. Rettenetes, leírhatatlan érzés: valami üresség, gyengeség. Rájöttem, hogy mi történt velem. Hazajöttem; sokkot kaptam, amikor a tükörben megláttam magam. Az anyám szólított, amíg a fürdőszobában voltam, de nem akartam mindjárt kimenni. Azt kérdezte az ajtón át: „Milyen volt az estéd?” „Remek”, feleltem neki.

Nemi erőszak: bosszú a nők ellen vagy bosszú a férfiak ellen

A nő etnikai hovatartozásán kívül még valamitől függ az, hogy mennyire van kitéve a nemi erőszak veszélyének: attól, hogy volt-e kapcsolata korábban egy ismert férfivel. A nő az, akinek fizetnie kell azért, ahogy korábban egy bizonyos férfihoz viszonyult; vagy, ahogy Ljiljana megfogalmazta, „háborúban a nőknek gyakran meg kell fizetniük azért, mert békében tanúsított viselkedésükkel megsértettek valakit. És mivel nőkről van szó, ez vé-

gül mindig a szexre egyszerűsödik.” Ebben a tekintetben különösen nagy veszélyben vannak azok a vonzó fiatal lányok, akik békeidőben elutasítottak bizonyos ajánlatokat. A férfi megragadja a háború által kínált lehetőséget, és nemi erőszakkal vesz elégtételt.

A bosszúnak azonban más célja is lehet: irányulhat arra is, hogy korrigálja azt az egyenlőtlennek látott hatalmi viszonyt, amely békeidőben állt fenn nők és férfiak között. A korábban fennállt hatalmi egyenlőtlenséget, amelyben egy adott nőnek magasabb volt a társadalmi státusza, meg kell fordítani és helyre kell állítani a hagyományos viszonyt, amely a férfinak kedvez. Gordana beszámolója szerint a dretelji horvát táborban (ahol szerbek és muzulmánok voltak) minden második nőt megerőszakoltak. A nők többsége fiatal lány volt, de volt egy tanárnő és egy orvosnő is.

A tanárnőt és a doktornőt különösen megkínózták, mert az erőszaktevőket provokálta a státuszuk és a képzettségük... A doktornőt, egy 38 éves szerb asszonyt, napjában többször megerőszakolták; azt mondták neki, hogy addig nem engedik el, amíg nem szül egy usztaát.⁹ Szerencsére nem esett teherbe. Megerőszakolták, azt mondogatták neki, hogy megölik és néha hagyták, hogy az őrület határán a városban bolyongjon. Mint ő maga elmondta, többször is egy lépésre volt a haláltól, és azt gondolta, hogy meg fog halni. Elvitték rendes lakásokba is, hogy ott is megerőszakolják. Azok az emberek követtek el rajta erőszakot, akiken orvosként számtalanszor segített.

Mint Brownmiller írja, „A puska a kézben: hatalom. A háborús őrület önmagát táplálja. Egy bizonyos számú katonának muszáj bizonyítást tennie újonnan megszerzett felsőbbrendűségéről – bizonyítaniuk kell a nőknek, önmaguknak, a többi férfinak.” (Brownmiller, 1975, 33. o.)

Ennél gyakoribb azonban az, hogy a nőknek a férjük, a fiuk, a fivérük vagy az apjuk valóságos vagy vélt, aktuális vagy korábbi eszméi vagy cselekedetei miatt kell fizetniük. Vagy pontosabban: a nemi erőszak eszköz arra, hogy a nő férfi hozzátartozóit megbüntessék. Ezen a módon magyarázhatjuk azoknak a nőknek az elrablását, megkínzását, megerőszakolását és megölését, akiknek a férfi hozzátartozói nem voltak jelen és feltételezhetően a másik oldalon harcoltak.

Bosiljka, egy konjici szerb nő, elmondta egy szintén szerb barátnője esetét:

45 éves volt. Férjnél volt, két fia volt és egy lánya. Elvitték egy táborba, mivel a férje és a fia nem adták fel magukat. A táborban annyiszor erőszakolták meg, ahányszor kedvük tartotta. Többen voltak, és ő mindegyiküket jól ismerte. Még néhány szomszédja is köztük volt és néhány vásárlója is, mert a háború előtt egy boltban dolgozott. A férje rendőr volt, így felismert köztük olyanokat is, akiknek korábban meggyűlt a bajuk a törvénnel. Fogvatartása alatt részletes rádióközvetítést adtak arról, hogy mit művelnek vele. A háború során a férjét megölték, és a már erősen bomló állapotban levő holttestet odahozták elé: csak a sportcipőjéről ismerte fel. A fiát olyan komolyan megverték, hogy elvesztette a látását. A házukat a szeme láttára gyújtották fel.

Ennek a nőnek szörnyű árat kellett fizetnie azért, hogy az ellenség bosszút tudjon állni a férjén és a fián. A nő megbüntetésével az ellenség közvetve nyilván a férjét és a fiát akarta büntetni korábbi és akkori tetteik miatt. Ezt bizonyítja az a tény, hogy a kínzását végig közvetítették rádión. Úgy gondoljuk, hogy emögött az eljárás mögött két szándék tapintható ki: a) hogy más férfiakat, akik szintén otthon hagyták a feleségüket, visszaretentsenek az ellenséggel vívott harctól, és b) hogy rombolják a másik fél morálját. Csakhogy a horrornak ez a köre lezárult a végső és közvetlen büntetéssel: a férj halálával és a fiú súlyos fogyatékkossá válásával. Ettől a nő kínzása a táborban abszurdá vált; mégis a nő volt az, akit közvetlenül büntettek – valószínűleg anélkül, hogy kínzóit tudatában lettek volna annak, hogy büntetik őt. Ez az erőszaknak az a láncolata, amely a nők sorsát meghatározza a háborúban, és amely azokhoz a hozzájuk közel álló férfiakhoz köti őket, akikkel sorsuk szorosan összefonódik. Ez a lánc általában láthatatlan marad, elrejtí a férfiak „hősies” harca és sebesüléseik vagy haláluk. Ez az eset felveti továbbá annak lehetőségét is, hogy a nemi erőszakot a háborúban pornográf célokra is felhasználták. MacKinnon úgy véli, hogy kizárólag a szerbek vették videóra a muzulmán nőkön elkövetett nemi erőszakot és használták azt pornográf célokra (MacKinnon, 1994, 75. o.) Mivel kutatásunk nem hozott felszínre elegendő bizonyítékot, ami lehetővé tenné, hogy a jelenség kiterjedtségéről érdemben beszéljünk, csak két dologra tudjuk felhívni a figyelmet. Először is, a fenti példa azt sugallja: fennáll a lehetősége annak, hogy más háborús felek is használták a nemi erőszakot ilyen célokra. Fontos azonban rámutatnunk, hogy MacKinnon következtetései, és az a magyarázata, hogy a pornográfia (amit hite szerint kizárólag a szerbek használtak) „motivációt és 'hogyan csináljuk' kézikönyvet adott a szexuális

atrocitások elkövetőinek ebben a genocídiumban”, a volt Jugoszlávia társadalmi és történelmi jellemzőinek elképesztő nem-ismeretén alapulnak. Mindezekelőtt nagyon problematikusnak tűnik az a kiindulópontja, hogy a háború előtti Jugoszláviát elárasztotta a pornográfia és ez követte ki az utat a szerb oldal szexuális megszállottsággal végrehajtott népirtásához. A mindent elárasztó pornográfia illusztrálására MacKinnon egy meglehetősen régi horvát hetilapra, a *Startra* hivatkozik, amely, mint mondja, középső oldalain meztelen nők fényképét közölte. MacKinnon egy másik példája az a halom pornográf kiadvány, amit Borislav Herak hálószobájában találtak; ő az a szerb katona, aki beismerte, hogy több nemi erőszakot és gyilkosságot követett el Boszniában. Nehezen érthető azonban, miként lehetséges az, hogy az egész volt Jugoszláviát elárasztó „pornográfia-özön”, amely ráadásul egy horvát lapon keresztül árasztotta el az országot, csakis egy etnikai csoport (a szerbek) esetében vezetett atrocitások elkövetéséhez. Úgy véljük, ez a leegyszerűsítő magyarázat, amely azon alapul, hogy a szerző nem ismeri eléggé a releváns tényeket, szerencsétlen módon elterelte a figyelmet a háború alatt a nők ellen elkövetett bűnök legfontosabb magyarázatáról. Ezekben az erőszakos cselekedetekben az a nőgyűlölet nyilvánul meg, amit a kommunista érában gondosan lepleztek a nemek közötti egyenlőségről szóló ideologikus szlogenekkel. A nacionalista hisztéria és a nyomában következő háború csak lemeztelenítette és megerősítette ezt a nőgyűlöletet a férfiakban – az összes harcban álló fél táborában. MacKinnon magyarázata tehát önellentmondásosnak tűnik. A nemi erőszakot a férfi/nő dinamikában helyezi el, anélkül, hogy tárgyalná az etnicizált csoportok problémáját és azt, hogy hogyan alakultak ezek ki (Rejali, 1996, 366. o.). Ezen túlmenően, mivel elhanyagolja a női test etnicizálási folyamatának vizsgálatát, nem tudja megragadni a nemi erőszak lényeges jellemzőjét. Csak a szerb férfiak és a horvát és muzulmán nők közötti dinamikát látja, erre redukálja az egész problémát. Mint arkov helyesen rámutat, „a férfiuralom 'természetes' része, hogy saját 'etnikai csoportjának' határait azáltal jelöli ki, hogy a 'Másikhoz' tartozó nőket a nemi erőszakkal jelöli meg és ilyen módon a női testet mint etnikailag meghatározott női testet definiálja” (arkov, 1995, 113. o.) A női testek csataterre változnak, ahol a férfiak a más férfiak iránt érzett haragjukat kommunikálják, mert kezdettől a nők teste volt az implicit politikai csatamező. A háború idején elkövetett nemi erőszak a hatalmi különbségek és az identitás definiálásának eszköze (Rejali, 1996, 366. o.) Tehát a férfi/nő és a férfi/ferfi viszonyokban (azaz a különböző etnikai csoportok

között) létező hatalmi különbségek határozzák meg a különböző etnikai csoportok közötti nemi erőszak elterjedtségét. Ezen a módon lehet megmagyarázni azt a tényt, hogy a szerb férfiak követték el valószínűleg a legtöbb nemi erőszakot (a muzulmán nők ellen), és azt is, hogy ahogy a háború előrehaladt, és ahogy a harci szerencse egyre inkább a horvátoknak és a muzulmánoknak kedvezett, mind több szerb nő ellen követtek el nemi erőszakot.

A női test mint a férfiak interetnikus „kommunikációjának” eszköze

Azok a nők, akik más nemzetiségű férfihoz mentek feleségül, a nemi erőszak potenciális áldozatává váltak ezzel. Az erőszaktevő férfiak a saját nemzetiségi csoportjukból, a férj nemzetiségi csoportjából vagy valamilyen más (harmadik) nemzetiségből kerülhettek ki.

Az első esetben a nő etnikai csoportjába tartozó férfiak a férjet akarják megsérteni és megalázni. Egy nővérenek írt levélben Natasa leír egy ilyen esetet: „Egy horvát nőt, aki férjhez ment egy muzulmán férfihoz, a saját lánya előtt megerőszakoltak a horvátok.” Az erőszaktevő álláspontjáról nézve az erőszak nyilvánvalóan a férjnek küldött üzenet volt.

A másik esetben a férj honfitársai akarják megbüntetni az áldozat férjét, amiért nem szakított egy olyan nővel, aki az ellenséges nemzethez tartozik és ezért nem elég értékes ahhoz, hogy az ő nemzetük „tulajdonát” képezze. Natasa, aki szerb apától és muzulmán anyától született, egy horváthoz ment férjhez. Így írja le a horvátoktól való félelmét: „A férjem már nem képes megvédeni engem és az anyámat. Előfordultak esetek, amikor ezt kellett hallania: 'Ha ez egy vegyes-házasság, akkor vagy menjetek el mindketten vagy küldd el az asszonyodat.' Annyira félek.”

Végül a harmadik esetben egy harmadik nemzetiségű férfi lép be a konfliktusba, akivel sem a férj, sem a feleség nem tartozik közös etnikai csoportba. A nő bántalmazásával a férjet kívánja büntetni, egyszerűen azért, amiért az kapcsolatban áll az ellenséggel. A vegyes házasságban élő nők sebezhetősége különösen nagy olyankor, amikor a férj közvetlenül részt vesz (vagy amikor azzal vádolják, hogy részt vesz) az erőszaktevő nemzetisége elleni harci cselekményekben.

Emina, egy 28 éves muzulmán nő beszél a nővéréről, aki Mosztárban maradt:

Az anyósom, aki horvát, mesélte ezt el nekem, amikor látogatóban járt nálunk Belgrádban. A horvátok bántották a nővéremet, mert a férje, aki szerb, úgy döntött, hogy Mosztár horvát részében marad. Azelőtt ott éltek együtt. Mikor a háború kitört, a nővérem azt gondolta, hogy nagyobb biztonságban lenne a muzulmán részen (ahol az anyám lakott) úgyhogy oda ment a gyerekekkel együtt. Egy nap jöttek a horvát szomszédaink és elvették az anyjával együtt. A bal partra vitték őket, a Buna nevű parkba. Ott a kocsiban ülve elkezdték fenni a késüket és fenyegetőzni, hogy megölik őket. A nővéremet nemi erőszakkal fenyegették és trágárul sértegették. Mivel a férje nem volt ott, a szomszédok azt hitték, hogy a fronton van és harcol a horvátok ellen. Szerencsére arra jött egy másik horvát szomszéd, aki jól ismerte az apámat, és az elérte, hogy elengedjék őket. A nővéremet nagyon megrázta ez az egész, különösen, hogy – mivel külön költözött a férjétől, – a férje olyan közel volt (ötven méterre) és mégis olyan messze, mert nem tudott átmenni a másik negyedbe és semmit sem tudott róla. A nővérem nyolc hónapig nem kapott hírt a férjétől. Végül a férje küldött neki egy levelet, amiben azt írta, hogy meg fogja ölni magát, mert nem tudja elviselni, hogy továbbra is így éljen. Ezen kívül, mivel a nővérem lelki állapota erősen romlott azt követően, hogy a horvátok bántalmazták, félek, hogy nem csak megfenyegették a nemi erőszakkal, de tényleg meg is erőszakolták. De sem ő, sem az anyám nem akar erről beszélni.

Ez az eset újra megmutatja, hogy a háborús körülmények nagymértékben fokozzák a bántalmazott nők lelki szenvedését is – túl azon, amit a szokásos általános bizonytalanság és a családi kötelékek meglazulása miatt kell elviselniük.

Az ebben a fejezetben leírt esetek felhívják a figyelmet arra a tényre, hogy az úgynevezett vegyes házasságban élő nők különösen ki voltak téve a nemi erőszak veszélyének – olyan tény ez, amiről a legtöbb elemzés nem vesz tudomást. A vegyes házasságban élő nők megerősökölése kétségtelenül megerősíti Brownmiller tételét, mely szerint a háború idején elkövetett nemi erőszak nem más, mint az a mód, ahogy a férfiak rendezik a számláikat más férfiakkal. (Brownmiller, 1994, 181. o.) Ez behoza a képbbe a nemi erőszak magyarázatának harmadik, lényegesnek tűnő összetevőjét: ez pedig az a tény, hogy a nő egy más nemzetiségű férfihoz tartozik. Háború idején a nőket azért erőszakolják meg, mert „a nemi és etnikai értelemben vett Másikat” reprezentálják, és etnikai értelemben vett másságukat annak a fér-

finak az etnikai hovatartozása határozza meg, akinek a „tulajdonát” képezik, – függetlenül attól, hogy ők maguk származásukat tekintve melyik csoporthoz tartoznak.

A nemi erőszak mint a háborús stratégia része

A nemi erőszak mint az elüldözés eszköze. Nyilvánvaló, hogy a nemi erőszakot egy általánosabb háborús stratégia részeként alkalmazták: harci eszközé és az „etnikai tisztogatás” módszerévé tették. A nemi erőszakkal való fenyegetést „a kikényszerített kivándorlás” eszközeként alkalmazták; azért, hogy elérjék, hogy „az emberek elhagyják otthonukat és soha ne is akarjanak oda visszatérni.” (MacKinnon, 1993, 88. o.). Vagy pedig, mint azt az ENSZ szakértői csoportjának zárójelentése kimutatta, szándékosan alkalmaztak nemi erőszakot azért, hogy egy bizonyos etnikai csoportot elüldözzenek egy bizonyos területről. Ezt a szándékot demonstrálták azzal, hogy az áldozatot a nemi erőszak révén megalázták és megbecsületlenülítették a rokonai előtt, a többi fogolytársa előtt vagy nyilvános helyeken, vagy hogy családtagokat kényszerítettek egymás megerőszakolására. Továbbá azzal is, hogy a fiatal nők és a szüzek, valamint az iskolázott lányok és a megbecsült családokból származó nők gyakran voltak a nemi erőszak célpontjai.

Bár a rendelkezésre álló információ kevés ahhoz, hogy egy átfogó, az elüldözést szolgáló nemierőszak-politika meglétére következtessünk, nyilvánvaló, hogy volt ilyen cél, és gyakran el is érték. Meg kell azonban itt különböztetni az esetek két típusát. Az első típusba tartozó eseteknél a nemi erőszak a fenyegetés eszköze: közvetlen nyomást gyakorolnak az áldozatra, hogy távozásra bírják. A második esetben a nők azért hagyják el a területet, ahol addig éltek, mert látják és hallják, hogy mi történt más nőkkel és ettől nyugtalanná válnak. Ebbe a második típusba tartoznak azok az esetek is, amikor a szülők, különösen az anyák aggódnak a leánygyermekük miatt, és úgy döntenek, hogy biztonságos helyre küldik őket, a háború által sújtott régiótól távolra.

Gordana, amikor a dretelji táborban megerőszakolt doktornőről beszélt, elmondta, hogy a doktornő azután elment a férjével és gyerekeivel együtt, hogy máshol éljen. Amikor Capljina szóba került, azt mondta, soha többé nem teszi be oda lábát.

A nemi erőszaktól való félelem által provokált emigrációra jó példa Olivera esete. Elmondta, hogy ő és a férje hogyan döntötték el, hogy két lányukat kimenekítik.

Amikor a háború elkezdődött, én kész voltam azonnal elhagyni Sarajevót. A férjem azonban ebbe nem ment bele, mert azt hallotta, hogy Szerbiában mozgósítás van, és azt gondolta, hogy Sarajevóban van rá lehetőség, hogy elkerülje a behívást. Közömbös volt, ahogy a férfiak általában, még azt sem értette meg, hogy a gyerekeinket biztonságos helyre kell vinnünk. Szörnyű zűrzavar volt: bombáztak, embereket elvittek és megölték, lányokat megerőszakoltak. Egyszer a kisebbik lányom, aki 15 éves, ezzel jött haza, kétségbeesve: „Inkább megöletném magam, mint hogy megerőszakoljanak”. Akkor elvesztettem a türelmem, és azt mondtam a férjemnek: „Azonnal el kell innen vinnünk a gyerekeket. A lányaink fiatalok és csinosak. Engem megverhetnek, megerőszakolhatnak és meg is ölhetnek, de én túl tudom magam tenni mindenen és tovább tudok élni, mert nekem ott vannak ők. De ők ezt nem bírják ki; gondold el, mi lenne velük, ha valaki megerőszakolná őket. Tönkre tenné az életüket.” Úgy-hogy elhatároztuk, hogy a lányoknak el kell menniük.

Lepát hasonló meggondolások vezették, amikor úgy döntött, hogy biztonságos helyre küldi a lányait. „Eldöntöttük, hogy a lányunknak el kell mennie Sarajevóból, mert azt hallottuk, hogy bordélyok nyílnak, és hallottunk gyilkosságokról, emberrablásokról és bántalmazásokról is.”

A nemi erőszaktól való félelem a lányos anyákban éppúgy megvolt, mint az idős asszonyokban, mert hallottak kegyetlen és megalázó esetekről, amikor nem csak fiatal nőket, de kislányokat és öregasszonyokat is megerőszakoltak. Smith-Harchah, amikor arról ír, hogy mennyire reális volt a nemi erőszaktól való félelem Berlinben a II. világháború végén, úgy fogalmaz, hogy „a nők megerőszakolása állandóan napirenden volt. Nem számított, hogy gyerek vagy öregasszony. Egy 14 éves lánynak egy kőre kellett hajtania a fejét és több férfi is használta, akik így egy nemi betegséggel is megfertőzték.” (Stadher, Johr, 1992, 85. o.) Hasonló dolgok történtek a bangladeshi háborúban is. (Brownmiller, 1975, 40. o.)

Desa, miközben arról a félelemről beszélt, amit Sarajevóban át kellett élnie, azt mondta, hogy különösen a 8 éves lányát féltette.

Hasonló gondolatai voltak Jasminkának is, amikor a szülőotthonban volt, két másik megerőszakolt és terhes lányal. Vera a II. világháború olyan

eseményeiről beszélt nekünk, amelyek hasonlóak voltak a jelenlegi boszniai háborúban történetekhez. „A házunkhoz jöttek és elvittek minket. Harmincan voltak egyre. A nagymamám könyörgött nekünk, hogy vigyük őt is magunkkal. 'Ne hagyjatok itt, kérlek benneteket, engem megerőszakolhatnak, vannak olyan állatok, akik még a nagymamákat is megerőszakolják.'”

Nemi erőszak és a nők reprodukív jogaival való visszaélés: az etnikai tisztogató módszereként alkalmazott nemi erőszak fogalmának dekonstrukciója. A boszniai háborúban a nemi erőszakot „produktív” módon is használták, ti. arra, hogy az erőszaktevő nemzetiségének megfelelő gyerekeket nemzzenek. A patriarchális minta szerint a nő jelképezi a családot, a család pedig a társadalom alapja. Ebben az összefüggésben a nők megerőszakolása azzal a céllal, hogy az erőszaktevő nemzetiségének megfelelő gyerek fogadjon, az ellenség életalapjainak lerombolását jelenti. Más szóval a nemi erőszakot az ellenséget tönkre tevő eszközként használják.

Az etnikai tisztogató eszközöként felfogott nemi erőszak gondolata egy mélyen patriarchális konstrukciót rejt magában; a nőt tárgyaknak tekintik, „befogadóknak”, akik passzívan magukba fogadják a férfi magvát, anélkül, hogy bármi sajátost, személyest hozzátennének. Ebben a kontextusban a gyermeknek mint emberi lénynek az identitása csak a férfitől függ. Tehát az ellenséges nemi erőszak révén teherbe ejtett nő gyermeke az erőszaktevő nemzetiségét örökli. „Milena, nekünk muzulmán gyerekeket kell csinálnunk”, válaszolt a muzulmán katona Milenának, aki könyörgött neki, hogy állítsa le „fegyvertársát”, aki a szomszéd szobában épp a barátnőjét erőszakolta. I. J., egy nő, akit a slavonski brod-i táborban erőszakoltak meg, beleegyezett abba, hogy tanúvallomását az *Odgovor* című menekült-újság 1993-ban publikálja. „Amikor megtudták, hogy sokan közülünk, engem is beleértve, teherbe estünk, egy darabig békén hagytak bennünket. Azt mondták, a jövődöbeli horvát gyerekek érdekében teszik. Nem érdekelte őket, hogy akik megszülik őket, azok szerb nők, mert, mint mondták, az apjuk horvát, így a gyerekek is horvátok lesznek.”

Itt az ideje, hogy dekonstruáljuk az etnikai tisztogató módszereként alkalmazott nemi erőszak fogalmát. (Vagyis: amikor nőket arra kényszerítenek, hogy szüljék meg az interetnikus nemi erőszakból fogant gyermeküket.) Először is, az ilyen nemi erőszak lényegét egy másik bűn adja, és pedig a terhesség kikényszerítése, amit még mindig nem tekint bűncselekménynek sem a nemzetközi közösség, sem pedig a volt Jugoszláviában elkövetett

háborús bűnöket vizsgáló Nemzetközi Bíróság. Egyetértünk Chinkinnel abban, hogy az etnikai tisztogatás módszereként alkalmazott nemi erőszakot külön kell vizsgálni és külön kell eljárni ellene (Chinkin, 1993). Úgy véljük, hogy a nemi erőszakból fogant gyermekek léte olyan jelenség, amely alapot ad arra, hogy etnikai tisztogatás helyett inkább etnikai keveredésről beszéljünk – jóllehet a férfiak, bármelyik oldalon harcoltak is, ezt még nem hajlandók elfogadni. A II. világháború alatti nemi erőszakról írva Sandher és Johr megjegyzik: a történelem furcsa iróniája, hogy az a háború, amelyet, egyebek közt, a faji tisztaság nevében vívtak, egy olyan gigantikus keveredés alapját vetette meg, aminek következtében a mai Európa valóban más képet mutat, mint az 1940-es évek Európája. (Sandher, Johr, 1992, 34. o.)

Annak fel nem ismerése, vagy inkább elutasítása, hogy a különböző nemzetiségek tagjai közötti nemi erőszak valójában etnikai keveredést okoz, rettenetes szenvedéseket eredményez a nők számára. Az erőszaktevők biztosítani akarják, hogy a megerőszakolt nők az ő nemzetiségüknek megfelelő gyerekeket hozzanak a világra, és hogy a nők örökké emlékezzenek a nemi erőszak borzalmaira. Sajnos, ez sikerül is nekik; tudni azt, hogy egy erőszaktevő gyermekét hordja a méhében, és biztos lehet abban, hogy mindenki más is tudja, ez az ellenség gyereke; és tudni ugyanakkor azt is, hogy ez mégis csak az ő saját gyereke is – ez a legkegyetlenebb kínzás, ami a háborút megélt nőknek osztályrészüil jut. Az erőszaktevők emellett azt az üzenetet is el akarják juttatni a megerőszakolt nők férjének (és a többi férfinak is, akik az ellenséghez tartoznak), hogy asszonyaik értéktelenné váltak. Az áldozatok, ahelyett, hogy férjük nemzetiségének megfelelő gyermeket szülnének, az ellenség gyermekét hozzák a világra. Valóban így is értik az üzenetet a megerőszakolt nők férjei és a többi férfi is. Megvetik és eltaszítják maguktól azokat a nőket, akiket megerőszakoltak, és akik megszülik az ebből fogant gyermekeket. Egy boszniai szerb, akinek a feleségét megerőszakolták, puskát nyomott a felesége kezébe és azt tanácsolta neki, hogy legyen öngyilkos.¹⁰ Sandher és Johr egy hasonló esetet idéznek a II. világháborúból: „Egy apa a következő szavakkal küldte a halálba megerőszakolt lányát: 'Ha a tisztesség elveszett – minden elveszett'” (Sandher, Johr, 1992, 100. o.) A férfiak képtelensége a szégyen elfogadására néha az egész család pusztulását eredményezi, mert „a megszentelt tulajdonjogokat elbitorták, és a tulajdon maga is hibáztható.” (Brownmiller, 1975, 40. o.)

A férfiak számtalan módon visszaélnék a nők szexualitásával és reprodukív jogaival, és ezek az abúzusok közvetlen politikai és katonai célokkal

fonódnak össze. Például a II. világháborúban a németeknek más prioritásai voltak, mint a szerbeknek és a többi etnikai csoportnak a volt Jugoszlávia háborúiban. Tilos volt zsidó nőket megerőszkolniuk (ez persze nem zárja ki, hogy ne lehettek volna engedetlen katonák) mivel ez a „faj szennyezésnek” minősült. Valójában ez meglehetősen hasonló volt a fajok keveredésének tilalmához, úgy, ahogy azt az amerikai Délen ismerték a rabszolgaság idején és azt követően is. (Brownmiller, 1975, 51. o.) MacKinnon szerint a fajok közötti nemi erőszak az amerikai kontextusban „szennyezésnek” minősült. A gyerekeket mocskosnak és fertőzöttnek látták, és az anya faji hovatarozása alapján sorolták be őket (feltéve, hogy az erőszaktevő fehér és az áldozat fekete – ahogy az már lenni szokott), vagyis a gyerekeket feketéknek tekintették. Ez éles ellentétben van az interetnikus nemi erőszakkal, ahol a gyerekek csodálatos módon tisztává válnak. Etnikai hovatarozásukat kizárólag az apa etnicitása dönti el, úgyhogy olyan tiszták, mintha az anyjuk véréből egy csepp sem lenne bennük.

De az ironia ezzel még nem ér véget. A katolikus egyház áldását adja az interetnikus nemi erőszakból fogant és kikényszerített terhességből született gyerekekre. A pápa, hogy népszerűsítse a minden őt érő igazságtalanságot passzívan elfogadó nő képét, nyilvánosan felhívta az erőszakkal megtermékenyített nőket, hogy „fogadják el az ellenséget” azzal, hogy megszülik a gyereket, ahelyett, hogy megszakítanák a terhességüket. (El Bushra, Lopez, 1993, 57. o.)

Az erőltetett megtermékenyítést, amit azzal a céllal követtek el, hogy a nő egy másik nemzetiségbe tartozó gyermeket szüljön, majdnem mindig nemi erőszak eredményének tekintik. Mint azonban később látni fogjuk, a probléma más szexuális abúzusok következményeként is megjelenik, például a szexuális zsarolásnál is. Mi több, az a benyomás alakult ki bennünk, hogy az etnikai tisztogatás eszközeként felfogott nemi erőszakról való vita nagy mértékben elhomályosítja a háború idején elkövetett nemi erőszak összetett és negatív következményeit. Így például semmi figyelmet nem kap azoknak a nőknek a problémája, akik nemi erőszak következtében estek teherbe és a háborús körülmények között – a súlyos egészségügyi kockázatok miatt – nem tudták elvetetni vagy megszülni a gyereket. A terhesség megszakítását olykor lehetetlenné tették a vallási tilalmak, a zsarolás vagy a fogvatartás – míg aztán az abortusz többé már nem volt lehetséges. Néhány nő terméketlenné vált az abortuszok következtében, míg mások, akik

nem tudták elfogadni a terhességüket, öngyilkosságot követtek el. Háború idején, amikor az élelem, a gyógyszer és az elhelyezés szűkösen áll rendelkezésre, és amikor az orvosi gondoskodást elsősorban a hadsereg igényli, a gyerekszülés rendkívül súlyos anyagi és lelki terheket ró a nőre. Pszichikai állapotát továbbá súlyosbíthatja az a tény is, hogy a család és/vagy más honfitársai úgy tekintenek a gyerekekre, mint annak „bizonyítékára”, hogy a nő kollaborált az ellenséggel, vagy erkölcstelenül viselkedett. Végül a nemi erőszak, akár csak a nem megfelelő körülmények között levezetett abortusz vagy szülés, fokozott kockázattal jár a nemi betegségek vonatkozásában is, ide értve az AIDS-t is. (Chinkin, 1993, 206. o.)

Anka és Emira beszéltek azoknak a nőknek a problémáiról, akik szexuális abúzus áldozatai lettek a háborúban, és abortuszt akartak végeztetni. Egy ideig Anka együtt volt egy kollektív óvóhelyen egy nővel, akit megerősztakoltak a muzulmánok. „Már terhes volt és el akarta vetetni. A kórházban azonban azt mondták neki, hogy csak akkor végezhetik el a beavatkozást, ha azt nyilatkozza, hogy szerbek erőszakolták meg. Ezt visszautasította. 1993-ban az első konvojjal elment Szarajevóból, és ide érkezett. Csakhogy addigra már annyira előrehaladott volt a terhessége, hogy nem lehetett abortuszt csinálni. Meg kellett szülnie.”

Emina a mosztári unokatestvéréről beszélt: „Mivel Mosztár horvát részen volt, ahol az abortuszt nem engedték [minden nőgyógyászati vizsgálaton jelen volt egy apáca, aki ragaszkodott ahhoz, hogy a gyerekek meg kell születnie], nem tudta időben megcsináltatni.”

Ebben a háborúban, csakúgy, mint a korábbiakban, a nemi erőszak miatt teherbe esett nőknek, még ha nem is kényszerítették őket a gyerek megszületésére, nagyon nehéz időket kellett megélniük. Milica beszámolója jól illusztrálja ezt:

Nem tudtam, hogy terhes vagyok, mert mindig rendszeresen menstruáltam, egészen az erőszak utáni ötödik hónapig. Közvetlenül az erőszak után nem mentem orvoshoz megvizsgáltatni magam, mert féltem, hogy akkor kitudódna. Valamikor az ötödik hónapban elmentem az orvoshoz, mert éreztem, hogy valami történik velem. Az én városomban csak a harmadik hónapig csinálnak abortuszt, utána csak akkor lehet megcsinálni, ha valakinek pénze van megkapcsolatai. Én szegény voltam. Nem sikerült. Szégyelltem volna a városban szülni, úgyhogy úgy döntöttem, elmegyek Belgrádba. Az én városomban olyan

a hangulat, hogy az ember nem maradhat meg, ha nem kurva, ha nem dül szét házasságokat, ha nem szemét. Amíg nem történik veled valami, addig nem is tudod, hol élsz. Csak akkor derül ki, hogy kik az igazi barátok. Nem tudtam elfogadni a babát, mert mindig arra a dologra emlékeztetett volna, ami történt velem. Azt hiszem, megölt volna.

Milica egy kisfiút szült, és felajánlotta örökbefogadásra. A szülés után egy gyermekmenhelyen szállásolták el. Egy szobában volt a babával, és a személyzet folyton emlékeztette, hogy gondját kell viselnie, bár ő már szülés előtt kijelentette, hogy nem akarja látni. De a gyerek közelsége miatt, meg mert gondoskodott róla, végül mégis kialakult a kötődés a babához. Még nevet is adott neki, bár továbbra is mereven elutasította még a gondolatát is, hogy megtartsa. Az értelem és az érzelmek közti konfliktus végül egy rendkívül fájdalmas traumát okozott, ahogy az sok más nővel is történt, akik a háború alatt nemi erőszakban fogant gyereket hoztak a világra. És nem csak a háború alatt. Ezt legjobban talán az a levél illusztrálja, amit Milica küldött nekünk, miután visszatért városába. „Itt nincs semmi újság. Háború van. Embereket ölnek. Semmi új, tényleg. Nem tudunk egyről a kettőre jutni. Nem érzem jól magam. Nagyon rossz, depressziós vagyok, idegesnek érzem magam. Visszahúzódó lettem. Az idegeim felmondták a szolgálatot. Rémálmaim vannak. Nem tudom, mit csináljak. Csak cigarettázom és szorongok. Nem tudok enni, elvesztettem az étvágyam. Fogytam tíz vagy tizenkét kilót. Valamelyik nap infúziót kaptam. Nem tudom, mit csináljak.”

Vegyes, konfliktusos érzelmek, szeretet és gyűlölet, elfogadás és elutasítás állandó csatája még drámaibb módon mutatkozik meg azoknak a nőknek az életében, akik úgy döntöttek, hogy megszülik és felnevelik az erőszakban fogant gyereket. Nem sokat tudunk arról a drámáról, amit azok az anyák élnek át, akiknek a gyerekük szenvedésük örökös mementója lett, de még abból a kevés beszámolóból is, amivel mégis rendelkezünk, kibukik egy fájdalmas tény: ezek a gyerekek gyakran hasonlítanak erőszaktevő apjukra. Igen beszédes példa annak a zsidó lánynak az esete, akit a II. világháború idején megerőszakoltak egy koncentrációs táborban. Vallomását Simon Wiesenthal adja vissza *Max and Helen* című könyvében.

De ön talán valószínűleg azt szeretné kérdezni: „Miért szülte meg egy ilyen gonosztevő gyerekét?” Ez az a kérdés, amit én is gyakran felteszek ma-

gamnak. Egész lényem hevesen tiltakozott az abortusz gondolatára. Végül is, mi volt a bűne annak a kis lénynek a méhében? Senkinek sem könyörgött, hogy erre a világra jöhessen. Persze árvaházba is adhattam volna vagy felajánlhattam volna örökbefogadásra. De az én gyerekem volt, és én voltam az anyja... A gyerek nőtt. Egyre jobban hasonlított Schultzerre. Azt hittem, nem tudom elviselni. Vajon öröklí majd a lobbanékonyságát, a brutalitását is? Vége lesz-e valaha is a félelemnek? (Wiesenthal, 1991, 117. o.)

Az anya drámája elkerülhetetlenül befolyásolja a gyerek életét. Sandher és Johr interjúkat készítettek nemi erőszakból fogant gyerekekkel, akik az anyjukkal éltek. Azt találták, hogy ezek nagyon traumatikus kapcsolatok, mert a gyerekek állandóan a nemi erőszak szörnyűségeire emlékeztetik az anyákat, és ez elkerülhetetlenül befolyásolta az egymáshoz való viszonyukat. (Sandher, Johr, 1992, 94. o.)¹¹

Milena, egy másik asszony, akivel beszélünk, már a kezdet kezdetén belebetegedett abba a kísérletébe, hogy együtt éljen azzal a gyerekekkel, aki egy három muzulmán katona által elkövetett hétnapos folyamatos nemi erőszakból született. Milena a hetedik hónapban volt, amikor Belgrádba érkezett. Addig nem tudta, hogy terhes. Egy gyermekmenhelyen szállásolták el. Először azt akarta, hogy csináljanak neki császármetszést, a hetedik hónapban, csak hogy megszabaduljon a magzattól. Azt hitte, ez lehetséges. Az orvosok azonban azt tanácsolták neki, hogy jobb, ha megszüli. Amikor megszülte, a nővér eltakarta a szemét, hogy ne láthassa a gyereket. Miután felépült a szülésből, visszament a városába. De nem találta meg a lelki békéjét, mert őrlődött a baba után vágya és a nemi erőszak emlékei által ébresztett emlékek között. Elhatározta, hogy a gyereket felajánlja örökbefogadásra, de aztán meggondolta magát és megpróbált együtt élni a gyerekekkel. Nem tudott megfelelni a próbának. Mivel pszichikailag olyan súlyos állapotba került, hogy kórházi kezelésre volt szüksége, nem tudott a gyerekekkel maradni.

Kikényszerített együttélés vagy szexuális rabszolgaság

Néha a nőket nem csak megerőszakolják, hanem el is viszik, és arra kényszerítik őket, hogy ágyasságban éljenek együtt olyan férfiakkal, akik az ellenséghez tartoznak. Így rabszolgák lesznek belőlük, akik teljesen alá vannak vetve rájuk erőltetett férjüknek. A szexuális rabszolgaság, ami néha

évekig is tarthat, általában a mindennapi házimunkát is magában foglalja, és ki kell elégíteni az úr minden igényét, beleértve a testi abúzus elszenvédését is. Lehet példákat találni a nők ilyen fajta kihasználására azokban a könyvekben és filmekben, amelyek bemutatják, hogy hogyan bántak a nácik a zsidó nőkkel a II. világháború idején (Wiesenthal. 1991; Steven Spielberg: *Schindler listája* stb.)

Hasonló esetek előfordultak Jugoszláviában a második világháború idején éppúgy, mint a mostani háborúban.

Horvátország némelyik vidékén például rendszeresen megerőszkoltak és erőszakkal megszőktettek nagyon fiatal, 14 évesnél nem idősebb lányokat. Néhányan soha nem kerültek újra elő. Borika, aki hasonló bűncselekményekről számolt be Nyugat Lika körzetét illetően, azt mondta, hogy ezek mind szerb lányok voltak, akiket horvát katonák raboltak el. Azt nem tudta megmondani, hogy mi történt velük, de bizonyos jelek arra mutattak, hogy bordélyokba vitték őket vagy pedig szexuális rabszolgák lettek, akik kényszerű ágyasságban élnek horvát katonákkal. Az utóbbi elképzelhetőnek tűnik, mivel emlékeztet azokra az eseményekre, amelyek Vera szerint a II. világháború idején történtek Horvátországban. „A II. világháború idején az usztasáknak az volt a szokásuk, hogy 12-13 éves lányokat raboltak el. Egy pajtába vitték őket, és ott megerőszkolták őket. Aztán néhányat megöltek közülük, és a többit, (hét-nyolc lányt) magukkal vitték a házaikba, és arra kényszerítették őket, hogy éljenek velük. Ezek a kényszerből megházasodott nők a háború végéig éltek ezekkel a szörnyekkel. Érdekes, hogy csak egy lány esett teherbe erőszakos férjétől. A háború végén ezek a nők mind, egy kivételével, elhagyták rabtartóikat. Mind szerbhez ment feleségül.”

Érdekes, hogy Gordana, Vera lánya, amikor megjegyzéseket fűzött anyja történetéhez, felismerte, hogy a kényszerű ágyasság lényegében rejtett nemi erőszak, és hogy ez más társadalmi reakciót vált ki, mint a nyílt nemi erőszak. „Érdekes a patriarchális berendezkedés szempontjából, hogy ezek a nők mind férjhez mentek utána, míg a megerőszkolt nőknek rendszerint problémáik vannak a férjükkel, és nem könnyű férjhez menniük.”

Több lehetséges magyarázat van arra, hogy ezeknek a férjeknek miért volt ilyen a hozzáállásuk. Talán a helyzet volt más, tekintve, hogy ezek a nők nem voltak az ő asszonyaik a nemi erőszakot megelőzően. A nőket nem tekintették úgy, hogy tulajdonuk volt a nemi erőszak idején, és így könnyebb volt elfogadniuk aényt, hogy ezek a nők „átmenetileg” az ellenséghez tartoztak. Vagy talán

területek visszahódításaként élték meg a dolgot, beleértve a nőket is, akiket az ellenség „elhódított”. A legvalószínűbb azonban az, hogy a későbbi férfiek az ágyasságot nem tekintették nemi erőszaknak. Úgy tűnik, hogy a házasság, legyen bár formális vagy informális, és függetlenül a tartalmától, valamiféle maszkot jelent, amit a férfiaknak könnyebb elfogadni (és elfelejteni is) mint a nyílt és totális szexuális erőszakot, amelynek a nők ki voltak téve.

A prostitúció mint túlélési stratégia

Nyilvánvalónak látszik, hogy van valamiféle külső forma, ami a házassághoz vagy a viszonyhoz hasonlít, amely (még az ellenséggel való együttélés esetében is) garantálja a nő erkölcsi tisztaságát és elégséges mértékű felmentést biztosít számára: nem bélyegzik meg, mint a meg-erőszakolt nőt vagy a prostituáltat. Úgy tűnik, a nők tisztában vannak az- zal, hogy a férfiak erről így gondolkodnak. Sok nő Boszniában is, akár- csak más háborúban (Sandher, Johr, 1992, 62. o.), azt a megoldást vá- lasztotta, hogy egy – saját nemzetiségéből való vagy adott esetben akár más nemzetiségű – férfi szeretője lett, hogy így védelmet és esélyt talál- jon a túlélésre. Ez volt a módja annak, hogy megpróbálják megvédeni magukat a méltóságuk elvesztése nélkül. A nők olyan helyzetekbe kényszerültek, amelyben el kellett fogadniuk a prostitúció valamilyen diszk- rétebb formáját, amely közelebb állt a férfiaknak a női méltóságról és tisztességről alkotott felfogásához. Ebben a vonatkozásban Stanislava története nagyon illusztratív. A boszniai háború idején találkozott egy sötét figurával: teherautó-sofőr volt és a szerb paramilitáris egységeknek vég- zett bizonyos szolgálatokat. A háború elején találkozott vele, 1992 máju- sában. Mint ő maga mondta, elégedett volt vele, mert úgy gondolta, hogy egy nőnek háborús viszonyok között szüksége van valamilyen védelem- re. Hiszi, hogy a férfi jó volt és kedves volt vele, és hogy a vele való vi- szonya segített neki abban, hogy megőrizze a méltóságát. „Legalább azt senki nem mondhatta, hogy kurva voltam a háború alatt” mondta Stanislava. Így folytatta: „Ismertem egy csomó muzulmán nőt, akik ki- menekítették a férjüket és a gyerekeiket Grbavicából a város muzulmán negyedébe, ők pedig ott maradtak, hogy őrizzék a lakást. Mindegyikük talált magának egy „védelmezőt”, és kéz a kézben sétáltak velük Grbavica-szerte.

Az efféle védelem azonban tragikusan is végződhet, ahogy azt nem egy interjú-alanyunk is megerősítette. Ana például egy 30 éves mosztári szerb asszonyról mesélt. „Eredetileg nem mosztári volt. Tolmács volt, egyedülálló, vonzó. Egyszerűen élt a lakásában. Először megerőszkolta egy horvát, ezután elkezdett randevúzni egy muzulmánal, hogy legyen valami védelme. Csakhogy a muzulmán striciként kezdett viselkedni, a barátai kezére játszott. Később a nőt megölték.”

Sandra egy 32 éves szarajevói szerb barátnőjéről beszélt, akinek egy muzulmán barátja ajánlott „védelmet”, de aztán rosszul bánt vele. „A muzulmán barát, aki egy idősebb férfi volt, unszolta, hogy lakjon nála. A barátnőm jól ismerte, mert ő volt az apja a legjobb barátnőjének, egy muzulmán nőnek, aki egy szerbhez ment férjhez. Mivel Szarajevóban ostromállapot volt, úgy gondolta, hogy nagyobb biztonságban lesz a férfi lakásában. De ahogy beköltözött, a férfi viselkedése megváltozott. Kegyetlenné vált. Bántotta, verte és szexuálisan is kihasználta.”

A háború által előidézett nehéz gazdasági helyzet néha arra készíti a nőket, hogy a túlélés kedvéért a prostitúció nyíltabb formáit is vállalják. Stanislava például azt mondta, hogy „azoknak a nőknek a moralitása, akik eladták magukat élelemért vagy ruhákért hihetetlenül mélyre zuhant.” Vagy ahogy Gorica mondta, aki a női menekültek nehézségeiről beszélt, a nők néha arra kényszerültek, hogy eladják magukat tíz tojásért vagy egy doboz konzervért, hogy legyen mit enni adni a gyerekeiknek.

Ivana nagyon fiatal lányokról beszélt, akik prostituálták magukat, hogy megmentsék családjukat az éhezéstől az ostromlott Szarajevóban.

A barátnőm anyja mondta nekem, hogy sok lány prostituálta magát, hogy valami ételt tudjon szerezni a családjának. Azt mondta: „Hála istennek, hogy itt vagytok, lányok! Néhány korotokbeli lánynak azt kellett csinálnia, csakhogy enni tudjon a szüleiért.” A többségük olyan szerb volt, akiknek az egész családjuk ott élt és nem volt senkijük, aki egy csomagot küldhetett volna nekik. A bosznia-hercegovinai hadseregnek árulták magukat; ebben a seregben a muzulmánokon kívül voltak kényszersorozott szerbek és horvátok is.

Szexuális zsarolás és megalázás

Néha arra kényszerítettek nőket, hogy engedjenek a szexuális zsarolásnak és megalázásnak annak érdekében, hogy bizonyos jogokat megkapjanak: például hogy elhagyhassanak egy ostromlott várost vagy csatlakozhassanak

a gyerekeikhez. Ilyen helyzetekben a nők gyerekeik iránt érzett szeretete gyakran erősebb minden félelemnél. Nők néha tudatosan feláldozzák magukat azért, hogy minél előbb újra a gyerekeikkel lehessenek. Néha azonban az áldozat nagyobbban bizonyul, mint azt előzetesen gondolták.

Emina beszél arról a rettenetes árról, amit egy rokonának kellett fizetnie, hogy elhagyhassa Mosztárt, és csatlakozhasson kimenekített gyerekeihez.

A férjem nővére, egy szerb nő, egyedül élt mosztári lakásában. A volt férje elment harcolni, idősödő szülei pedig, akik Mosztárban éltek, nem tudták megvédeni. A horvátok állandóan betörték a lakásába, végigkutatták, őt pedig bántalmazták. Két és fél éven át próbált engedélyt kapni, hogy elhagyhassa a várost és csatlakozhasson három gyerekéhez, akiket a nővéréhez menekített. Egy horvát, akinek lehetősége volt ilyen engedélyek kiadására, zsarolta és nyomást gyakorolt rá, hogy fekdjön le vele. Belement. Azt állítja, hogy nem erőszakolta meg, hanem lefeküdt neki, hogy megkapja az engedélyt. A férfi azonban az aktus után azt mondta neki, hogy addig nem engedni elmenni, amíg nem szül egy *usztasát*.¹² Tudta, hogy a nőnek már van három gyereke, de azt mondta, hogy a három szerb gyereken túl még egy usztasát kell szülnie. Mosztárban nem lehetett semmiféle fogamzásgátlót szerezni, így aztán tényleg teherbe esett. A férfi akkor engedte el, amikor már a negyedik hónapban volt. A nő teljesen kétségbeesetten érkezett Belgrádba. Nem mert beszélni erről még a szüleinek vagy a bátyjának sem (bár az anyja sejtett valamit), és végképp nem a gyerekeinek, akik már adaptálódtak az új környezethez és barátokra is szert tettek. Egyáltalán nem akarta a gyereket, de mivel előrehaladott terhesség esetén az abortuszhoz egy bizottságnak kell véleményt nyilvánítani, nem tudta, hogy sikerül-e majd engedélyeztetnie az abortuszt. Félt, hogy a férje azt mondja majd, hogy ide jött megszülni egy usztasa fattyút. Azt gondolta, hogy a szülés miatt gyerekei, fivére és más rokonai is elutasítják majd. Ismerem őket, úgy-ogy azt gondolom, nem tévedett.

Megint csak azt mondhatjuk, hogy a nemi erőszak nyilvánvalóan nem az egyetlen módszer volt a kikényszerített megtermékenyülésre. A nehéz körülmények, amelyek között a nők éltek, a gyerekeiktől való érzelmi függésük, és a tőlük való elzártság okozta szenvedés teremtette meg a zsarolhatóság alapjait. A nőket szexuális aktusra kényszerítették, és arra, hogy olyan gyereket foganjanak, aki az általános konszenzus szerint az ellenséges nemzethez tartozik.

Olivera elmondta, hogy megalázó bánásmódban volt része, amikor elhagyhatta Szarajevót. De a vágy, hogy újra együtt lehessen a gyerekeivel, akiket már két éve nem látott, legyőzte a lehetséges nemi erőszaktól való félelmét. „Amikor eljöhöttem Szarajevóból, egy dohányboltból improvizált vámhivatalban megmotoztak. Le kellett vetni a ruháimat három férfi előtt; muzulmánok voltak. Volt egy nő is, aki nőgyógyászati vizsgálatot végzett rajtam. Ahogy ott álltam meztelenül, azt gondoltam 'Kész, vége, ezek meg fognak erőszakolni, de túl fogom élni. Ez lesz az utolsó szenvedésem, és aztán mehetek a gyerekeimhez' Nem lehetett olyan szenvedés, amit nehezen viseltem volna, mert megvolt a célom: hogy végre a gyerekeimmel lehessenek.”

Fordította: Lakatos László

IRODALOM

- Brownmiller, S. (1975). *Against our will*. New York: Simon and Schuster.
- Brownmiller, S. (1994). Making women's bodies battlefields. In *Mass rape: the war against women in Bosnia-Herzegovina*, A. Stiglmayer (szerk.). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Chinkin, C. M. (1993). Peace and force in international law. In *Reconceiving reality: women and international law*, D. G. Dallmeyer (szerk.). New York: Asil.
- El Bushra, J. és E. P. Lopez (1993). Development in conflict: the gender dimension. In *Report of an Oxfam AGRA East workshop held in Pattaya, Thailand, February 1-4, 1993*. Oxfam.
- Jackson, S. (1978). The social context of rape: sexual scripts and motivation. *Women's Study International Quarterly* 1.
- MacKinnon, C. (1993). Theory is not a luxury. In *Reconceiving reality: women and international law*, D. G. Dallmeyer (szerk.). New York: Asil.
- MacKinnon, C. (1994). Turning rape into pornography: postmodern genocide. In *Mass rape: the war against women in Bosnia-Herzegovina*, A. Stiglmayer (szerk.). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Nikolić-Ristanović, V. (1989). *ene kao rve kriminaliteta* (Women victims of crime). Belgrade: Naučna knjiga.
- Rejali, D. (1996). After feminist analyses of Bosnian violence. *Peace Review* 3: 365-371.
- Sandher, H., B. Johr (1992). *Befreier und Befreite* (The liberator and the liberated). Berlin: Kunstmann.
- Seifert, R. (1994). War and rape: preliminary analysis. In *Mass rape: the war against women in Bosnia-Herzegovina*, A. Stiglmayer (szerk.). Lincoln: University of Nebraska Press.

- Stigl Mayer, A. (1994). The rapes in Bosnia-Herzegovina. In *Mass rape: the war against women in Bosnia-Herzegovina*, A. Stigl Mayer (szerk.). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Vickers, J. (1993). *Women and war*. London and New Jersey: Zed Books.
- Wiesenthal, S. (1991). *Maksi i Helen* (Max and Helen). Novi Sad: Dnevnik.
- Zajović, S. (1994). Zloupotreba rtava (Abuse of the victims). In *ene za mir*. Belgrade: ene u crnom.
- arkov, D. (1995). Gender, orientalism and the history of ethnic hatred in the former Yugoslavia. In *Crossfires: nationalism, racism and gender in Europe*, H. Lutz, A Phoenix, N. Yuval-Davis (szerk.). London: Pluto Press.

JEGYZETEK

- ¹ Az adatok lelőhelye: *Amnesty International i UN za silovanje kao ratni zločin* (Amnesty International and the UN Report on rape as a war crime). *Ark*, Zagreb, 1993, No 1., p. 6.
- ² United Nations Security Council, *Final Report on the Comission of Experts Pursuant the Security Council Resolution 780 (1992)*, Annex 241, n. 65, UN Doc. S/1994/674 (1994)
- ³ Uo.
- ⁴ A volt Jugoszláviában folyt háborúban elkövetett nemi erőszak ilyen megközelítése nagyon hasonlít ahhoz, ahogy Amerikában közelítik meg a nemi erőszak faji összetevőjét. Amerikai kontextusban a hangsúly a fekete erőszaktevő sztereotípiáján van és azon a gondolaton, hogy a fekete nők a nemi erőszak szempontjából kevésbé értékes áldozatnak számítanak.
- ⁵ *Zelene beretke* (Zöldsapkások), muzulmán paramilitáris szervezet.
- ⁶ A HOS a *Hrvatske oru ane snage* (Horvát fegyveres erők) rövidítése. Rendkívül brutális paramilitáris szervezet, tagjait főként a szélsőjobboldali-fasiszta *Hrvatska stranka prava* (Horvát Jobboldali Párt) tagjai közül toborozza.
- ⁷ *Hrvatsko vijeće odbrane* (Horvát védelmi tanács), a boszniai horvátok katonai szervezete. 1992-ben, a boszniai háború kezdetekor hozták létre.
- ⁸ Alija Izetbegovics, Bosznia-Hercegovina elnöke.
- ⁹ *Ustaše*, usztasák, horvát fasiszták, a horvát hadsereg tagjai a nácik védelmét élvező Független Horvát Állam fennállása (1941-1945) idején. Mint Gordana beszámolójából is kiderül, a radikális horvát nacionalisták is így nevezik magukat. A szerb oldalon a szót sértésként használják.
- ¹⁰ „Zločin i zločinima”, *Politika*, 1993. január 17., 23. o.
- ¹¹ *Les Noces barbares* című könyvében Jann Queffelec rendkívül érdekes elemzést adott azokról az ambivalens érzésekről, amelyeket a nemi erőszakból született gyerek iránt táplálnak az anyák.
- ¹² Lásd a 9. jegyzetet.